

SOSYAL HAKLAR VE EMEĞİN META NİTELİĞİNİN SINIRLANDIRILMASI

Nergis Mütevellioğlu
Akdeniz Üniversitesi

ÖZET

Neoliberal küreselleşme sürecinde, Dünya genelinde ve Türkiye’de sosyal haklar alanında çok boyutlu ve köklü bir gerileme yaşanmaktadır. Bu gerileme ile eş zamanlı olarak, yürürlükteki birikim rejimi, hem “geleneksel” sosyal sorunları ağırlaştırmakta, hem de istihdamsız büyüme, istihdamdaki yoksullar, düzensiz/eğreti işlerde istihdamın yaygınlaşması gibi yeni sosyal sorunlar doğurmaktadır. Genel toplumsal bağlamı, birbirine zıt bu iki eğilimin belirlediği güncel koşullarda, sosyal hakların toplumsal işlevlerinin ampirik bulgularla ve gözlemlerle desteklenerek irdelenmesi, Türkiye için yaşamsal önemdedir.

Bu bildiride, Polanyi’nin kuramsal geleneğine dayanan Esping-Andersen’in geliştirdiği kavramsal araçlar benimsenerek sosyal haklar, emeğin meta niteliğini sınırlandıran haklar (dekommodifizierung) olarak anlaşılmaktadır. Sosyal hakların tasfiyesi de, emeğin piyasaya bağımlılığının artırılması (rekommodifizierung) olarak kavramlaştırılmaktadır.

Bildirinin amacı, Türkiye’de sosyal haksızlıkların derinleşmesinin toplumsal etkilerini, diğer sosyal hakların omurgasını oluşturan, sağlığa uygun ve güvenli koşullarda çalışma hakkı temelinde incelemektir. Bu amaca uygun olarak ilk bölümde eksen kavramlar üzerinde durulmakta; ikinci bölümde, sağlığa uygun ve güvenli koşullarda çalışma hakkının ihlalinin, ücretlilerin piyasaya bağımlılığını artıran sonuçlarına değinilmektedir. Son olarak, ilk iki bölümdeki açıklamalardan hareketle, sosyal hakların toplumsal işlevlerinin analiz çerçevesi için belirleyici önemde olduğunu düşündüğümüz, ampirik bulgularla ve gözlemlerle uyumlu tespitlerde ve önermelerde bulunmaktadır.

Anahtar Sözcükler: Sosyal Haklar, Emeğin meta niteliğinin sınırlandırılması, Kuralsızlaştırma, Emek piyasasında esneklik, Emeğin meta niteliğinin derinleşmesi.

ABSTRACT

The global neo-liberalization period has an essential restructuring agenda to diminish social rights in the world and in Turkey. The capital accumulation process deepens the “conventional” social problems while new ones emerge. In present circumstances, where the status quo is determined by these two contradictory tendencies, identifying the societal functions of social rights through observational and empirical findings is extremely important for Turkey.

This article utilizes the theoretical tools developed by Esping-Andersen, which were developed on Polanyi’s convention that social rights are understood as the rights limiting the commodity character of labor (decommodification). According to this assumption, the elimination of social rights is conceptualised as the enhancement of the dependency of labor on the market (recommodification).

The purpose of the article is to examine the quantifiable social effects of the deepening deterioration of social rights in Turkey on the basis of the right to work under healthy and safe conditions, which forms the backbone of other social rights. In line with this objective, the first section discusses the main concepts; the second section presents the market dependency enhancer results of the infringements of the rights of labor to healthy and safe working conditions. Finally, expanding on the explanations in the first two sections, the statements and suggestions concordant with the empirical findings and observations- which are thought to have deterministic importance for an analysis of the social functions of social rights- are put forth.

Keywords: Social Rights, Decommodification, Deregulation, Labor market flexibility, Recommodification

GİRİŞ

Neo liberal küreselleşme sürecinde sosyal haklar, hukuksal alanla sınırlı olmayan kapsamlı bir daralma dönemindedir. Neo liberal anlayışın temel felsefesi gereği devletin küçültülmesinin ve çalışma ilişkileri esnekleştirilerek işgücü maliyetlerinin düşürülmesinin, izlenen politikaların ana bileşenleri arasında bulunması, özellikle sosyal haklar alanını sarsmaktadır. Neo liberal paradigmanın özü, piyasayı iktisadi özgürlüklerden hareketle bir özgürlükler alanı olarak kutsamaktan öte, piyasa ekonomisini, iktisadi alanın yanı sıra, devletin ve toplumun da organizasyonunda temel ilke olarak benimsemesidir. Bu paradigmaya uygun olarak belirlenen küreselleşme stratejisinin esası, piyasa ekonomisi ruhunun, siyasal ve toplumsal alana da nüfuz etmesini sağlamak, devletin ve toplumun yapısını bu amaca hizmet edecek yönde yeniden biçimlendirecek iktisadi, hukuksal, kurumsal değişiklikleri ve düzenlemeleri gerçekleştirmektir. Sosyal haklar alanındaki köklü gerileme, egemen paradigmanın ve stratejinin bu yapısal özelliklerinin sonucu olarak gündemdedir.

İçinden geçtiğimiz dönemde neo liberal küreselleşme stratejisinin yürürlükte olduğu bütün ülkelerde, özellikle de Türkiye gibi sistemin çevre ülkelerinde, sosyal politika ve sosyal haklar alanında var olan anlayış ve kurumsal yapılanma köklü bir dönüşüme uğramaktadır. Yürürlükteki birikim rejimine ve ona uyarlanmış politikalara bağlı olarak, Türkiye emek piyasasının kurumsal yapısında, iş ve sosyal güvenlik mevzuatında, istihdamın bileşiminde ve sosyal haklar alanında gerçekleşen değişiklikler, ücretlilerin çalışma ve yaşam koşullarının ağırlaşması ile sınırlı olmayan, siyasal ve toplumsal yansımaları da olan, kapsamlı ve derinlemesine sonuçlar doğurmaktadır. İçeriği boşaltılan sosyal hakların yerini, dinsel motiflerle de ilişkilendirilerek, siyasal erk tarafından oya tahvil edilebilen, ne sosyal, ne de hak niteliği bulunan “yardım”lar almaktadır. Bu uygulamalar, “sosyal amaçlı devlet edimlerinin bir adalet sorunu olarak görülemeyeceğini ve devletin sosyal edimlerinin yurttaşlara hak olarak tanınamayacağını” savunan neoliberal paradigma ile uyum içindedir (Mütevellioglu, 2006: 26vd.).

Bu bildiriye, Esping-Andersen’in geliştirdiği kavramsal araçlar kullanılarak, sosyal haklar emeğin meta niteliğini sınırlandıran haklar (dekommodifizierung) olarak kavramlaştırılmakta; sosyal hakların tasfiyesinin, emeğin piyasaya bağımlılığını artırdığı (rekommodifizierung) görüşü benimsenmektedir. Bildirinin amacı, Türkiye’de sosyal haksızlıkların derinleşmesinin toplumsal etkilerini, diğer sosyal hakların omurgasını oluşturan *sağlığa uygun ve güvenli koşullarda çalışma hakkı* temelinde incelemektir. Bu amaca uygun olarak ilk bölümde eksen kavramlar üzerinde durulmakta; ikinci bölümde, sağlığa uygun ve güvenli koşullarda çalışma hakkının ihlalinin, ücretlilerin piyasaya bağımlılığını artıran ölçülebilir sonuçlarına değinilmektedir. Son olarak, ilk iki bölümdeki açıklamalardan hareketle, sosyal hakların toplumsal işlevlerinin analiz çerçevesi için belirleyici önemde olduğunu düşündüğümüz bazı tespitlerde ve önermelerde bulunmaktadır.

1. EKSEN KAVRAMLAR

1.1. Temel Sosyal Hak Olarak Sağlığa Uygun ve Güvenli Koşullarda Çalışma Hakkı

İnsanın en temel gereksinmesi, bio-fiziksel ve sosyal varoluşunun güvenlik içinde bulunmasıdır. Bu temel gereksinmenin karşılanması açısından sosyal haklar, Dünyada silahsızlanma ve barış kadar yaşamsal önemdedir. Bio-fiziksel ve sosyal varoluş güvencesinin ön koşulu, her insanın beslenme, barınma ve benzeri zorunlu temel gereksinmelerini karşılayabilecek sürekli bir gelire sahip olmasıdır (Boldt ve Metreveli, 1985: 1184).

Çalışma hakkı, emek geliri ile yaşamını sürdürenler için, bir iş bulma, çalışma karşılığı asgari insanca yaşam koşullarını garanti altına alacak bir ücret elde etme, işin ve çalışma ortamının sağlığa uygun ve güvenli olması, feshe karşı korunmuş olarak çalışma, ücretin geçici veya sürekli olarak kesildiği durumlarda bir sosyal güvenceye sahip olma gibi, her biri ayrı başlıklar oluşturan çeşitli bileşenleri içerir. Son dönemde Türkiye’de çalışma hakkının bütün bu bileşenleri bakımından kapsamı genişleyen ihlaller gündemdedir. Bu bildiriye sadece sağlığa uygun ve güvenli koşullarda çalışma hakkı üzerinde durulmaktadır.

Sağlığa uygun ve güvenli koşullarda çalışma hakkı, temel insan hakkı olan yaşama hakkının bir unsuru olarak, tüm uluslararası insan hakları belgelerinde benimsenen bir sosyal haktır. Akit serbestisi kuralının geçerli olduğu 19. yüzyıl boyunca, emeğin kullanımı herhangi bir metanın kullanılmasından farksızdı. Tarafların sözde özgür pazarlığı sonucu gerçekleşen iş sözleşmeleri sermayedarın mutlak iradesine göre belirleniyordu. Bu çalışma koşulları süreç içinde, ücretlilerin önce kendiliğinden, ardından örgütlü

tepkileri ve mücadeleleri sonucu bir takım yasal kurallara bağlandı. Çalışma sürelerinin sınırlandırılması, bu kurallardan en temel olanıdır.

Kapitalist sistemde gerçekte bir meta olmayan emek, meta haline getirilmiştir ve sermaye sahibi ücret karşılığında, emek gücünü kullanma yetkisini alır. Bilindiği gibi ücretli çalışma ortamı, kapitalist ekonomide işçinin karşılığı ödenmemiş emeğinin ürünü olan artık değere el koyma işleminin gerçekleştiği yerdir. İşçilerin emek güçlerinin karşılığı olan değeri ürettikleri *gerekli emek zamanla*, artık değeri ürettikleri *artık emek zaman* arasındaki ilişki, *artık değer oranını* verir. Dolayısıyla günlük çalışma süresinin uzatılması, artık değer oranını yükseltir. Çalışma süresi uzatılmadan da emek gücünün kullanımı yoğunlaştırılarak artık değer oranı yükseltilebilir. Bugün Türkiye’de -Tuzla tersaneleri örneğinde görüldüğü gibi-, hem çalışma sürelerinin uzatılması, hem de işin ve emek gücünün kullanımının yoğunlaştırılması yolu ile artık değer oranı yükseltilmektedir.

19. yüzyıl boyunca ve daha sonra, çalışma sürelerinin kısaltılması ve çalışma ilişkisinin kurallara bağlanarak denetlenmesi yönünde elde edilen hakların, emeğin meta niteliğini sınırlandırmaya yönelik etkisi açıktır. Çalışma sürelerinin kısaltılması ve çalışma koşullarının mevzuatla belirlenmesi, işçinin yalnızca çalışma esnasında değil, çalışma dışı yaşamında da hareket alanlarını genişletmektedir. Marx’ın 19. yüzyılda söylediği gibi, “Bütün işçiler her şeyden önce normal bir iş gününe sahip olmak zorunda(dır). (...) İşçiler de fabrika müfettişi Saunders’le aynı görüştedir. Her şeyden önce günlük çalışma süreleri sınırlanmadıkça ve getirilen yasal kısıtlamaların kesin olarak uygulanması sağlanmadıkça, toplumun reformu yolunda daha ileri adımlar atılması konusunda asla başarı sağlanamayacaktır” (Most, 1967: 306).

1.2. Sosyal Hakların İşlevi: Emeğin Meta Niteliğinin Sınırlandırılması

Türkiye’de sosyal hakların toplumsal işlevlerinin analizi konusunda, neo liberal küreselleşmeye muhalif kesimdeki farklı yaklaşımlar, iki ana başlıkta toplanabilir. İlk yaklaşıma göre, devletin bağımlı sınıflar lehine yaptığı müdahalelerin nedeni, işgücünün ve sistemin yeniden üretiminin garanti altına alınması ve bunun maliyetinin sermaye adına devlet tarafından üstlenilmesidir. Sosyal haklar, sömürü ilişkisinin ve kapitalist sistemin yapısal olarak doğurduğu diğer sorunların üzerini perdeleyerek kapitalizme meşruiyet kazandırmaya hizmet eder. Bu bakış açısına göre sosyal haklar, aynı zamanda işçi sınıfını disipline eden bir kontrol mekanizmasıdır. Sosyal hakların işlevi, gelirin yeniden bölüşümü alanında gerçekleştirilen kimi iyileştirmelerden ibarettir ki, bu da sonuçta tüketimi artırarak sistemin kendisini yeniden üretimine katkı sağlar. Kapitalizm her zaman verdiğinden daha fazlasını alır ve sosyal haklar alanında da bu kural geçerlidir. Özetle bu yaklaşıma göre, sosyal hakların tanınması, kapitalist sistemde devletin, işgücünün ve bir bütün olarak sistemin yeniden üretimini garanti altına alma işlevini yerine getirmesinin bir formudur; bölüşüm alanında geçici iyileştirmeleri ifade eden sosyal hakların, işçi sınıfı üzerindeki gerçek etkisi, mücadeleliliğinin körelmesinden ibarettir.

İkinci yaklaşıma göre de, kapitalist sistemde devletin bağımlı sınıflar lehine yaptığı müdahalelerle *amaçlanan*, işgücünün ve sistemin yeniden üretiminin garanti altına alınması ve bunun maliyetinin sermaye adına devlet tarafından üstlenilmesidir. Birinci ve ikinci yaklaşım arasında bu konuda bir görüş farklılığı yoktur. Farklılaşma, bu yöndeki *devlet müdahalelerinin gündeme gelişine yol açan dinamikler* ve bu müdahalelerin işçi ve emekçi sınıflar üzerindeki *amaçlanmış ve amaçlanmamış* etkilerinin analizi konusundadır.

İkinci yaklaşıma göre, siyasal alanda da yansıma bulan toplumsal güç dengelerine bağlı olarak tanınan sosyal haklarla, piyasa koşullarına müdahale edilebilmektedir. Piyasanın dışladığı kurallar, siyaset yolu ile ona enjekte edilmekte, böylece piyasanın başına buyruk işleyişi kurallara bağlanarak, kapitalizmin meta haline getirdiği emeğin bu niteliği sınırlandırılmaktadır. Bu sınırlandırmanın düzeyi, somut toplumsal bağlamda, sosyal hakların kapsamı ve genişliği gibi kriterlere bağlı olarak değişmektedir. Emeğin meta niteliğinin sınırlanma düzeyini belirleyen temel dinamik, işçi hareketinin ve sol siyasi partilerin gücüdür. Sosyal hakların bağımlı çalışanlar üzerindeki etkilerini, bölüşüm alanındaki görece iyileştirmelerden ibaret saymak, ampirik gerçeklikle bağdaşmayan, sığ ve indirgemeci bir açıklama biçimidir. Sosyal haklarla emeğin meta niteliğinin sınırlandırılması, ücretlilerin hareket alanlarını yalnızca iktisadi alanda değil, siyasal-toplumsal alanda da genişletmektedir.

Sosyal hakların işlevlerinin farklı tanımlanmasına bağlı olarak, ilk yaklaşıma göre savunulması gereken, sosyal haklar değil, sömürü ilişkisini sona erdirecek radikal sistem değişikliğidir. İkinci yaklaşıma göre emek gücünün meta niteliğini sınırlandırarak, ücretli çalışanların hareket alanlarını iktisadi ve toplumsal anlamda genişleten sosyal hakların savunulması, vazgeçilmez bir gerekliliktir. Toplumun sömürüyü sona erdirecek radikal sistem değişikliği hedefine doğru yol alabilmesi de ancak, bu hedefin sosyal haklar mücadelesi ile bütünleştirilmesi mümkündür.

Bu bildiride ikinci yaklaşım benimsenerek, Polanyi'nin kuramsal hattını sürdüren Esping-Andersen'in kavramsal araçlarından hareketle sosyal haklar, ücretli çalışanların piyasadan görece bağımsız olarak varlığını sürdürebilmesini sağlayan haklar olarak anlaşılmaktadır. Sosyal hakların gerçekleşme düzeyini ve sosyal devlet uygulamalarını sınıflandırmak amacıyla Andersen'in kullandığı anahtar kavram, emeğin meta niteliğinin sınırlandırılmasıdır (Dekommodifizierung). Kavram, ücretli çalışanların piyasadan bağımsız olarak, belirli bir yaşam alanına sahip olmasını ifade eder (E. Andersen, 1990: 37; 1999: 85). Cahit Talas da 1968'de (:217) "Sosyal haklar emeğin sermaye tarafından sömürülmesine sınırlar getiren işlevlere sahiptir" demekle sosyal hakların işlevini paralel bir anlayışla tanımlamıştır.

Sosyal haklar, piyasanın müdahalesiz işleyişine kurallar getiren haklar olarak, emeğin meta niteliği ile birlikte, ücretli çalışanların piyasaya bağımlılığını sınırlandırmaktadır. Sosyal haklar bu etkiyi, iktisadi alanın yanı sıra, ücretlilerin siyasal/toplumsal hareket alanlarını da genişleten sonuçlar doğurarak göstermektedir (Altvater, 1996 ve 2006; Nissen, 2002; Vobruba, 2002a ve 2002b; Schmidt, 1998). Emeğin piyasaya bağımlılığının ne düzeyde sınırlanabileceğini, sosyal hakların kapsamı ve hayata geçirilme derecesi belirler. Emeğin meta niteliği, sosyal hakların genişliği ve uygulanabilirliği ölçüsünde sınırlanacak ve tersine, sosyal hakların kısıtlanması, metalaşmayı derinleştirecektir.

Andersen'in makro yapısal kavramsal çerçevesi ve kuramsal yaklaşımı, kimi eleştiriler olsa da sosyal hakların analizini konu alan literatürün temel hareket noktalarından birisini oluşturmaktadır. Andersen'in kuramsal yaklaşımına yöneltilen eleştiriler de bu yaklaşımın, sosyal politikanın ve sosyal hakların gelişim temposu ve kapsamı konusunda, değişik ülkelerdeki farklılıkları açıklamakta yetersiz kaldığı noktasına yoğunlaşmaktadır. Ayrıca Andersen, sosyal devlet tipleri ile ilgili kaba genellemeler yaptığına, çalışmalarının ağırlıklı gelişmiş ülkelerdeki sosyal devlet uygulamalarını kapsadığına dair eleştiriler almaktadır.

Polanyi (2000:215), 19. yüzyılda değişik ülkelerde, piyasa mekanizmasına gösterilen tepkilerin evrensel ve kendiliğinden niteliğinden ve tepkilerin eş zamanlı olarak benzer düzenlemelere yol açmasından hareketle şu sonuca varmıştır: "Ekonomik liberalizmden anti-liberal ilkeye geçiş, aynı koşulların aynı tepkileri ve önlemleri gündeme getirmesi anlamında nesnel bir temele ve nesnel bir zorunluluğa dayanmaktadır. Bu, toplumun doğal ve insani özünün, kendi kurallarına göre işleyen piyasanın yıkıcı etkilerinden korunması zorunluluğudur". Ancak, yine Polanyi'nin (2000: 297) sözleri ile "kaçınılmaz olan(ın) nasıl gerçekleştiğine baktığımızda, sınıfsal güçlerin belirleyici bir rol oynadıklarını görüyoruz".

Sosyal politika ve sosyal haklar, politik arenanın en sert mücadele alanlarından birisi olarak; toplumsal sınıflar arası güç dengelerini ve dengesizliklerini dolaysız yansıtır. Uluslararası karşılaştırmalara dayalı ampirik araştırma sonuçlarına göre "Sol siyasi partilerin gücü"nü, değişik ülkelerde sosyal politikaların gelişim temposunu belirleyen dört temel değişken arasında yer alması (Schmid, 2002: 79), bu tespiti doğrulayan bir bulgudur. Sol siyasi partilerin güçlenmesinin, oy kaybı nedeni ile, başta sosyal demokrat partilerin ve bütün siyasi partilerin, bağımlı çalışanların sorunlarına ve taleplerine duyarlılığını artıran etkisi her yerde gözlemlenebilir. Diğer taraftan, sol siyasi partilerin güçlenmesinin, ancak toplumsal hareketlerin, sendikal örgütlenme ve mücadelenin de geliştiği toplumsal bağlamlarda mümkün olabildiği açıktır. Bu nedenlerle sol siyasi partilerin, sosyal politikaların, dolayısıyla sosyal hakların gelişim temposunu belirleyen temel değişkenlerden biri olması bu hakların doğası gereğidir.

Sosyal hakların tanınması ve yaygınlaşması kadar, korunabilmesi de buna elverişli toplumsal ve uluslar arası güç ilişkilerinin ve dengelerinin varlığına ve bu dengelerin siyaset alanında da ifade edilebilmesine bağlıdır. Kapitalizmin dizginlerinden sıyrıldığı ve siyaset alanında emeğin çıkarlarının temsil edilemediği koşullar, emeğin piyasaya bağımlılığını (rekomodifizierung) derinleştiren etkiler doğurmaktadır.

1.3. Sosyal Hakların Emekçi Sınıfların Yaşamında Yol Açtığı Temel Değişim

Sosyal hakların tanınmasının emekçi sınıfların yaşamında yol açtığı değişimler, entegrasyon tezinin öne sürdüğünün aksine bölüşüm ilişkileri alanı ile sınırlı değildir. Bundan daha temel olan değişim, ücretlilerin varlıklarını tehdit eden sosyal risklerin sınırlandırılması sonucunda, geleceğinin maddi olarak asgari ölçüde de olsa güvence altına alınmasıdır. Batıda, "Sosyal devlet bunu, sosyal risklere karşı bugün için güvenceler oluşturmaktan çok, bu güvencelerin gelecekte de öngörülebilirliğini garanti altına alarak sağlamıştır" (Vobruba 2002b: 3; Bleses, 2001: 253; Nissen, 2002: 6). Bu değişimin ortaya çıkışında, sosyal devlet politikalarının üç özelliği belirleyici rol oynamıştır. Bunlar, sosyal güvencelerin kapsadığı toplum kesimlerinin genişliği, sağlanan sosyal güvencelerin yeterliliği ve yasal olarak talep edilebilmesini sağlayan düzenlemelerdir (Vobruba, 2002b). Bu özelliklerden ilki, sosyal güvenceye hak kazanmanın özel koşullara ve denetimlere bağlı olmayışı anlamında genelliğini, ikincisi, gelecekte varlıksal gereksinmelerin

karşılanmasına yetecek bir gelir düzeyinin garanti altına alınmasını, üçüncüsü de, geleceğe dönük kamusal sosyal güvencelere hak niteliği kazandırılmasını ifade eder.

Gelişmiş bir sosyal koruma sisteminin yürürlükte olduğu ülkelerde izlenen emek piyasası, eğitim, sağlık, sosyal güvenlik, gençlik, aile, konut ve ücret politikaları ile fırsat ve olanak eşitsizlikleri görece azaltılmıştır. Bu, sosyal politikaların *amaçlanmış* sonucudur. Asıl önemli olan, sosyal hakların amaçladığı ve sağladığı maddesel güvenlik sonucu ortaya çıkan *amaçlanmamış etkidir* (Vobruba, 2002a: 10 vd.; Lessenisch, 2000: 61; Blanke, 1998: 206 vd.). Bu etki, emekçi sınıfların siyasal ve toplumsal yaşama katılma olanaklarının genişlemesi; böylece ücretlilerin siyaset alanında yurttaş rolünü aktif ve bilinçli olarak yerine getirme yeteneğinin gelişmesidir.

Bu etkinin ortaya çıkışında, işçi sendikalarının belirleyici rolü oldu. Sendikal örgütlenme ile birlikte, toplu pazarlık sistemi aracılığı ile genişleyen hareket alanları, iş hukukunun, sendikaların baskısı sonucu hızlanan gelişimi ile yönetime katılma pratiklerinin yaygınlaşması, ücretlilerin toplumsal katılım kanallarını genişletti. Emekçilerin, sendikaları aracılığı ile üretim sürecinde karar alma mekanizmalarına müdahaleleri ile başlayan süreç, işyerleri ile sınırlı kalmayarak; toplumsal ve siyasal yaşamın değişik boyutlarındaki katılım olanaklarını da genişleten etkiler doğurdu. Genel ve mesleki eğitim fırsatlarının genişlemesi ve kamusal eğitim hizmetlerinin yaygınlaşması ile ücretlilerin genel eğitim düzeyi yükseldi. Bu gelişmeler, ücretli çalışanlar için de belirli ölçüde bireysel gelişme fırsatlarını ve olanaklarını beraberinde getirdi. Böylece ücretlilerin maddi yaşamlarını piyasadan görece bağımsız olarak sürdürebilmesini sağlayan sosyal güvenceler, aynı zamanda kendi yaşam alanlarını ve toplumsal çevrelerini bir ölçüde etkileyebilmelerinin ön koşulunu da sağladı.

“Ücretlilerin çalışma ve yaşam koşullarını olumlu yönde etkileyen bütün düzenlemeler, sermayenin çıkarlarına hizmet etse dahi -ki bu tez kanıtlanmış değildir-, her zaman ve koşulda savunulmak zorundadır. Gerçekte neyin sermayenin çıkarlarına olduğu da şimdiye kadar, tam olarak ve zamanında anlaşılmamıştır. Sözgelimi, bir sınıf olarak sermayedarların da çıkarlarına uygun olan kurumsallaşmış mesleki eğitim sisteminin tek tek sermayedarlar için mümkün olduğunca kaçınılması gereken bir yük olduğu konusu görmezlikten gelinmiştir” (Däubler, 1986: 51). Däubler’in bu tespiti ve örneği, Türkiye’de son dönemde sermaye örgütlerinin tasfiye etme niyetlerini daha yüksek sesle dile getirdiği kıdem tazminatı hakkı üzerindeki baskıları akla getirmektedir. İş mevzuatına göre en az bir yıl aynı işverene bağlı olarak çalışan işçiye, iş sözleşmesinin belirli nedenlerle sona ermesi durumunda işveren tarafından kıdemine oranlı bir tazminat ödenmektedir. Kıdemi özendirilen ve işsizlikte belirli süre güvence sağlayan bu tazminatın, hem işçi sirkülasyonunun hızını düşürüp, buradan doğan maliyeti önlediği, hem de emek verimliliğini artırdığı açıktır. Bu ve benzeri yönleri ile, kıdem tazminatının sermayenin lehine bir düzenleme olduğu söylenebilir. Buna rağmen, gerek tekil işverenlerin, gerekse bütün büyük sermaye örgütlerinin ısrarla bu tazminatın kaldırılmasını istemesi nedeni ile bu konuda da yasa değişiklikleri gündemdedir. Bu ve benzeri somut sosyal haklar üzerinden tartışıldığında, entegrasyon tezinin gerekçelerini doğrulayan örnekler bulabilmek çok zorlaşmaktadır.

Däubler’in dediği gibi, bağımlı çalışanların yaşam ve çalışma koşullarını olumlu yönde etkileyen her değişiklik her durumda savunulmalıdır; bu, her şeyden önce ahlaki ve insani gerekçelere dayanan bir zorunluluktur. Sınıf çatışmalarını yumuşatma ve işçi sınıfını disiplin altına alma işlevinin, sosyal hakların gelişmişlik düzeyi ile aynı yönde ilişki içinde olduğu tezini doğrulamayan ampirik araştırma bulguları vardır. Örneğin, uluslar arası karşılaştırmalara dayalı araştırmalar, sosyal hakların gelişmişlik düzeyi ile grevde geçen sürenin azalması arasında pozitif yönlü bir ilişki olmadığını göstermektedir (Schmidt, 1998: 303-304). Grev, ücretlilerin bir mücadele aracı olduğuna göre, bu araştırma bulgusu, geniş kapsamlı sosyal hakların, işçilerin mücadeleciliğini körelttiği tezini doğrulamamaktadır.

Marksist kurama bağlılık adına ve klasik Marksist literatürü referans alarak da entegrasyon tezinin savunmak olanaksızdır. Tersine, Marksist klasiklerde, kapitalizm koşullarında sosyal haklar için mücadelenin gerekliliğine ve önemine işaret eden sayısız vurgu bulunabilir. “Marx, işçi kitlelerinin acil talepleri için yürüttüğü mücadelenin küçümsenmesine karşı hayatı boyunca kararlılıkla karşı çıkmıştır. İngiliz işçi sınıfının otuz yıllık mücadelesinin ürünü olarak *On Saatlik İşgünü Kanunu Tasarısı*’nın kabul edilmesini büyük bir zafer olarak selamlamıştır. Fabrika müfettişlerinin raporlarına gönderme yaparak, “çalışma sürelerinin kısaltılmasının işçiler üzerinde yarattığı büyük fizik moral ve entelektüel faydaların altını özenle çizmiştir” (Lozovsky, 1975: 133).

Sosyal haklar tartışmasına ışık tutacak bir diğer alıntı, Türkiye’de daha çok radikal söylemlerine gönderme yapılan R. Luxemburg’dan verilebilir. Luxemburg, gerek etik değerler, gerekse doğrudan sonuçlar bakımından, kritik önemde olan bir hataya karşı çıkarak şöyle demektedir: “Gerçek bir işçi partisi için işçi sınıfı, siyasal amaçların aracı değil, özgürleşmesi nihai amaç olan öznedir. Gerçek bir işçi partisi için ücretli çalışanların günlük yaşam koşullarındaki en küçük iyileşme dahi önemlidir” (Akt: Brie ve Klein,

2004: 4). Entegrasyon tezinde ise işçi sınıfı, amaçlanan bu olmasa da objektif sonuç olarak, sistem değişikliğini gerçekleştirmesi gereken bir nesneye indirgenmekte; dahası, bu nesnenin üzerindeki baskı arttığı oranda radikalleşeceği varsayılmaktadır. Oysa, Türkiye örneğine bakıldığında, “piyasanın kaprislerine sonuna kadar bağımlılık” (Polanyi, 2000: 247), çalışma ve yaşam koşullarını ölçsüz derecede ağırlaştırmaktan öte, iktisadi alanın yanında, ücretlilerin siyasal düzlemde de bağımlılığını derinleştiren sonuçlar doğurmaktadır.

2. TÜRKİYE’DE SAĞLIĞA UYGUN VE GÜVENLİ KOŞULLARDA ÇALIŞMA HAKKININ İHLALİ: EMEĞİN META NİTELİĞİNİN DERİNLEŞMESİ

Bu bölümde sosyal hakların daraltılmasının emeğin meta niteliğini derinleştiren etkileri, sağlığa uygun ve güvenli koşullarda çalışma hakkından hareketle incelenmektedir. Bu amaçla, çalışma hakkının bu bileşeni ile ilgili çerçeve koşulları belirleyen mülksüzleşme, ücretli çalışmanın yaygınlaşması, işsizlik, kayıt dışı istihdam, esnek çalışma, işsizlik sigortasının etkinliği gibi bazı temel göstergeler üzerinde durulmaktadır.

2.1. Mülksüzleşme, Ücretli Çalışmanın Yaygınlaşması ve Kayıt Dışı İstihdam

Son yirmi yılda emek piyasasında gözlemlenen temel önemde bir değişim, istihdamdaki nüfus içinde bağımlı çalışanların mutlak ve oransal payındaki hızlı artıştır. 1988’de, bağımlı çalışanların toplam istihdamdaki payı %40.3’tü. 1995’e kadar sadece bir puan artan bu oran, 2006’da %55.4’e ve 2009’da %60.7’ye yükselmiştir. Ancak, bağımlı çalışanların oransal payındaki artışla birlikte, açık işsizlik ve kayıt dışı istihdam oranları da yükselmiştir. 2009’da toplam istihdamın % 45.7’si kayıt dışındadır (www.tuik.gov.tr).

Mülksüzleşme ve yoksullaşmayla birlikte açık işsizliği ve kayıt dışı çalışmayı da yaygınlaştıran birikim rejimine bağlı olarak, ücretlilerin istihdam güvencesizliği derinleşmekte, reel ücretler gerilemektedir. İş ve sosyal güvenlik hukuku alanında yapılan mevzuat değişiklikleri, kapsamlı özelleştirmelerle kamusal olanın bireyselleştirilmesi ve ticarileştirilmesi, mevcut işçi haklarını geçersiz kılan serbest bölgelerin yaygınlaştırılması, kamu yatırımlarının ve istihdamının daralması, sendikal örgütlenme ve toplu pazarlık sistemi üzerindeki baskıların artması, ücretlilerin çalışma koşullarındaki gerilemeyi hızlandıran sonuçlar doğurmaktadır.

İşsizlik gibi kayıt dışı istihdamın yaygınlaşması da, yarın güvencesinden yoksunluğun genişlemesini ifade etmektedir. Kayıt dışı istihdamdakiler ve kural olarak işsizler, sendikalara üye olarak, sendikal örgütlenme içinde elde edilmesi mümkün olan ekonomik ve sosyal kazançlardan, sosyal deneyimlerden ve sosyal gelişme fırsatlarından yararlanma olanağına da sahip değildir. İşsizliğin ve enformel istihdamın yaygınlaşması, aynı zamanda sendikal örgütlenmenin gelişimini zorlaştıran, sendikal hareketi zaafa uğratan ağır sorunlara yol açmaktadır. Sendikaların potansiyel üye tabanını daraltmakta, emek piyasasının organize kesiminde çalışanların toplu pazarlık gücünü azaltmakta, istihdam güvencesini ve ücret düzeylerini olumsuz etkilemekte ve sendikaların hareket alanını her anlamda sınırlamaktadır.

2.2. İşsizlik Oranlarının Yükselmesi ve İşgücüne Katılma Oranının Düşmesi

Nisan 2009’da Türkiye, gerek genel işsizlik (%15.8), gerekse genç işsizlik (%27,5) oranlarının Dünya’da en yüksek olduğu ülkelerden birisidir (www.tuik.gov.tr). 1980’lerden bu yana Dünya ekonomisinde, uluslararası işbölümünde ve egemen iktisat politikalarında gerçekleşen değişim sonucu, ekonomik büyümenin istihdam yaratma etkisi zayıflamış; istihdam istikrarsızlaşmış ve yapısal işsizlik hızla tırmanmıştır. Eylül/ Ekim 2008’de su yüzüne çıkan küresel krizin en ağır toplumsal faturası da hızla tırmanan işsizlik oranları olmuştur.

İşsizlik oranlarındaki artış kadar, istihdam ve işgücüne katılım oranlarında son yıllarda hızlanan gerileme de ürkütücü boyutlardadır. İstihdam oranı, 2009’da %40 sınırının da altına düşmüştür. 2006’da Türkiye’de %45,9 olan istihdam oranı, aynı tarihte AB-27’de %64,4, AB-12’de %64,6 ile Türkiye’den 20 puan civarında daha yüksekti (Eurostat, 2008: 250). Türkiye, OECD ülkeleri arasında işgücüne katılma oranının en düşük olduğu ülkedir. 1994’den 1997’ye İKO, OECD ülkeleri ortalamasında %69,5’ten %70,7’ye yükselirken, Türkiye’de %57,5’ten, %51’e gerilemiştir (OECD, 2008:336). İşgücüne katılma oranı 2009’da %46.2’ye düşmüştür (www.tuik.gov.tr).

Türkiye’de açıklanan resmi işsizlik oranları gerçek durumu yansıtmamaktadır. Bunun ana nedeni, işgücüne dahil olmayan nüfusun çok yüksek olmasıdır. İşgücüne dahil olmayanların önemli bir kısmı, iş aramayıp iş başı yapmaya hazır olanlardır. Bu nüfusun alt kategorilerinden birisi, iş bulma umudu olmadığı için iş aramayanlardır. Geniş anlamda işsizlik tanımına, işbaşı yapmaya hazır olup da iş aramayanlardan sadece “umutsuzlar” -ya da “cesareti kırılmışlar”- olarak nitelenen alt kategori eklense dahi, geniş anlamda genel işsizlik oranı 2008’de %13,7’ye ve Nisan 2009’da %19,2’ye yükselmektedir (bkz: Yeldan, 2009: 167; Yükseler-Türkan, 2007: 47 vd.; TİSK, 2008: 6). Bu hesaplama ile tarım dışı geniş işsizlik oranı da 2008’de %16,1’e ve 2009’da %22,3’e yükselmektedir (Dar anlamda işsizlik: işsizler/işgücü; geniş anlamda işsizlik: işsizler + işbaşı yapmaya hazır olup da iş aramayanlar/işgücü).

2.3. Esnek Çalışma İlişkilerinin Yaygınlaşması

Neo liberalizmin Türkiye’de de yürürlükte olan emek piyasası stratejisi olarak esnekliğin esası, işçi çalıştırmayı düzenleyen kuralların tasfiye edilmesi yoluyla işverenlerin işgücünü kullanma serbestisinin artırılmasıdır. Bunun anlamı, Dünya işçilerinin 19. yüzyıldan bu yana çetin mücadelelerle, akit serbestisi ilkesinin sınırlandırılması yönünde elde ettikleri tüm kazanımların yok edilmesidir; iş ve sosyal güvenlik hukuku alanındaki kuralların ortadan kaldırılmasıdır. Türkiye İşveren Sendikaları Konfederasyonu’nun (TİSK) bir yayınındaki ifade biçimi ile esneklik, “20. yüzyılın başlarında işçiyi koruma amacıyla kabul edilen veya o dönemin ihtiyaçlarını yansıtan endüstriyel ilişki kurallarının mevcut duruma uyarlanmasını amaçlamaktadır” (TİSK, 1999: 5).

Esnekliğin birinci bileşeni, işletmelerin piyasadaki talep değişikliklerine bağlı olarak çalıştıracakları işçilerin sayısını ve niteliklerini değiştirebilme serbestisinin artırılmasıdır (sayısal-dışsal esneklik). Diğer bir bileşen, çalışanların iş tanımlarının ve sorumluluklarının, işverenin gereksinimlerine göre ayarlanabilmesi/değiştirilebilmesi konusunda serbestleşmedir (işlevsel-içsel esneklik). Üçüncü bir bileşen olarak ücret esnekliğinin esası, ücretlerin piyasa koşullarına göre dalgalanmasını; çalışma sürelerinde esneklik bileşeni de çalışma saatlerinin ve günlerinin yasal kısıtlamalardan kurtulmuş olarak işverenlerce serbestçe düzenlenebilmesini ifade etmektedir. Uygulamada, ücretli çalışanlar için sayısal esneklik, iş (istihdam) güvencesinin ortadan kaldırılması, işlevsel esneklik, çalışma koşullarının işverenin tercihlerine göre değiştirilebilmesi, ücret esnekliği, belirli/sabit bir ücret anlamında ücret güvencesinin yok edilmesi ve çalışma sürelerinde esneklik, çalışma sürelerinin uzaması anlamına gelmektedir.

Esnekliğin Türkiye’de taşeron eli ile işçi çalıştırma şeklinde ortaya çıkan ve hızla yaygınlaşarak, iş güvenliği ve işçi sağlığı alanındaki sorunları özellikle ağırlaştıran bir türü, işletmeler arası esnekliktir. Küçük ve orta ölçekli işletmelerin yanı sıra büyük ölçekli sanayi kuruluşları da maliyetlerini düşürmek amacıyla, sadece tamamlayıcı nitelikteki işleri değil; üretimin dolaysız ögesi olan işleri de taşeron işletmelere aktarmaktadır. Küçük ölçekli taşeron işletmeler, daha düşük ücretle, sendikasız, sigortasız işçi çalıştırmakta, iş ve sosyal güvenlik mevzuatının yükümlülüklerinden, büyük işletmelere göre daha kolay kaçınılabilmektedir.

2.4. Dar Kapsamlı İşsizlik Sigortası

Türkiye’de işsizlik sigortası uygulaması Haziran 2000’de; -uzun bir süre prim ödeme koşuluna bağlandığı için-; işsizlik sigortası ödemeleri de Mart 2002’de başlayabilmiştir. İşsizlik sigortasının gelişmişlik düzeyinin bir göstergesi olarak, işsizlerin bu sigorta kolundan yararlanma oranlarına bakılabilir. İşsizlik ödeneğine başvuranların sayısı 2008’de 361.708 kişidir; bu sayı 2009’un ilk üç ayında 210.478 kişi olmuştur. Başvuranların tümüne işsizlik ödeneğinin bağlandığı varsayılsa dahi, 2009’da işsizlik sigortasından yararlanan sayısı, resmi işsiz sayısının %10’u bile değildir. Bunun nedeni, bu sigorta kolundan sağlanan ödeneğe hak kazanabilme koşullarının -Türkiye emek piyasası gerçekleri göz önüne alındığında- çok ağır olmasıdır (İşçinin kendi istek ve kusuru dışında işini kaybetmesi, son üç yıl içinde en az 600 gün işsizlik sigortası primi ödemiş olması ve işten ayrılmadan önceki son 120 gün sürekli çalışmış olması). Bu koşulları sağlayanlardan son üç yıl içinde 600 gün prim ödemiş olanlara altı ay, 900 gün prim ödemiş olanlara sekiz ay ve 1080 gün ve daha fazla prim ödemiş olanlara on ay süre ile işsizlik ödeneği bağlanmaktadır. Ödeneğin aylık miktarı ise son dört aylık prime esas kazançlar dikkate alınarak hesaplanan aylık ortalama net kazancın yüzde ellisi kadardır.

Türkiye’de işsizlik sigortası dışında, prim ödeme koşuluna dayanmayan bir işsizlik desteği yoktur. Bu nedenle de emek piyasasına yeni girecek genç işsizlere yönelik herhangi bir maddi destek söz konusu değildir. İşsizlik sigortasının işsizlik ödenekleri dışındaki danışmanlık, işe yerleştirme ve meslek eğitimi hizmetleri de gerek nicelik, gerekse nitelik olarak son derece yetersizdir. 2002’den bu yana, İşsizlik Fonu’nun gelirlerinin ödemelerin çok üzerinde gerçekleşmesi sonucu, Fon hızla büyüyerek 41 milyar TL’ye

yaklaşmıştır. Hak kazanma koşullarının ağırlığı nedeni ile milyonlarca işsiz yararlanamadığı Fon, yasadaki belirtilen kuruluş amaçları dışında kullanılmaktadır.

İşsizlik, kayıt dışı istihdam, işsizlik sigortasının etkinliği ve çalışma ilişkilerinin esnekleştirilmesi vb. ile ilgili bu kuş bakışı durum belirlemesi, Türkiye’de sağlığa uygun ve güvenli koşullarda çalışma hakkının ne ölçüde kullanılabilirdiği sorusunu yanıtlamış olmalıdır. Bu hakkın ihlal derecesinin somut bir göstergesi olarak, haftalık çalışma sürelerinde son dönemde gerçekleşen değişime bakılabilir.

2.5. Ortalama Çalışma Sürelerinin Aşırı Uzaması ve Ölümlü İş Kazalarının Oransal Payında Artış

Yürürlükteki mevzuata göre, haftalık normal çalışma süresi 45 saattir ve çalışanlar haftada bir gün zorunlu tatil hakkına sahiptir; işçilerin günlük çalışma süresinin üst sınırı 11 saattir ve fazla çalışma süresi, her bir işçi için yılda 270 saati geçemez. Bu yasal düzenlemelere karşın, ortalama çalışma süreleri 45 saatten çok daha uzundur. 1994’de, istihdamdaki nüfusta haftada 50 saatten fazla çalışanların oranı %38; 60 saatten daha uzun süre çalışanların oranı ise %22.8’dir. 2006’da bu oranlar sırası ile %52’ye ve %36.3’e yükselmiştir (DİE 1996, 268; TUIK, 2007: 168). Bir karşılaştırma sağlamak üzere, 2007’de Avrupa Birliği (AB) ülkelerindeki ortalama çalışma süresinin, AB-15’te 40.5; AB-27’de 40.3 saat, İtalya’da 39.2, Macaristan’da 40.7, Polonya’da 41.3 ve Çekoslovakya’da 41.4 saat olduğunu belirtelim (Lehndorff vd., 2009).

Aşırı uzun çalışma sürelerinin işçi sağlığını ve güvenliğini tehdit ettiği iş kazası riskinin 9. saatten itibaren katlanarak arttığı bilinmektedir (Winker,2007: 12). Türkiye’de 1999-2006 döneminde, ölümlü iş kazalarında kaydedilen %35.7 oranındaki artışın temel nedeni, esnek çalışma ilişkilerinin yaygınlaşmasına bağlı olarak ortalama çalışma sürelerinin uzamasıdır (Mütevellioğlu, 2009). İşgücü maliyetlerini düşürmek için işçileri aşırı uzun süre çalıştırma, işçi sirkülasyonunun yükselmesine bağlı olarak işçilerin ortalama kıdem süresinin düşmesi, istihdamın gerçekleştiği ortalama işletme ölçeğinin küçülmesi gibi, esnek çalışmanın doğurduğu sonuçlar, iş kazası riskini artırmaktadır. Sendikaların ve devletin emek piyasasını düzenleme ve denetleme işlevinin iyice zayıflaması sonucu, iş güvenliği ve işçi sağlığı alanındaki yasal yükümlülüklerini yerine getirme konusunda, işverenler üzerindeki baskının azalması, ölümle sonuçlanan iş kazalarındaki artışın diğer nedenleri arasındadır.

Türkiye emek piyasasının 21. yüzyılın başındaki görünümü, 19. yüzyıl Avrupa’sını hatırlatmaktadır. EmegİN sınırsız sermaye birikimine hizmet etmesini sağlamak üzere uygulanan neo liberal politikalar sonucu mülksüzleşme süreci hızlanmış; yedek sanayi ordusu büyümüş, ücretliler arasındaki rekabet artmış; yoksulluk derinleşmiş ve yaygınlaşmış, çalışma sürelerinin aşırı uzamasına bağlı olarak ölümle sonuçlanan iş kazalarının oranı yükselmiştir. Bağımlı çalışanların istihdamdaki payının mutlak ve oransal olarak ciddi ölçüde yükselmesine, bu artışın bir ölçüde sigortalı işçi sayısına da yansımaya karşın, sendikalı işçi sayısında ve özellikle toplu iş sözleşmelerinin kapsamındaki işçi sayısı son dönemde önemli ölçüde gerilemiştir. 1995-2006 döneminde, sigortalı işçi sayısındaki %36’lık artışa karşın, Bakanlığın sigortalı işçi sayısı üzerinden hesapladığı sendikalaşma oranı, yaklaşık olarak % 11 dolayında gerilemiştir. Toplu iş sözleşmelerinin kapsamındaki işçi sayısının bir milyon kişiye gerilediği tahmin edilmektedir (Mütevellioğlu ve Işık, 2009: 188). Grev, greve katılan işçi sayısı ve grevde geçen işgünü toplamındaki değişim, işçi sınıfının sendikal mücadele gücündeki gerilemeyi açıklıkla ortaya koymaktadır (a.k.).

Bu tablo, sosyal hakların kullanılamaz hale gelmesinin ücretlilerin piyasa bağımlılığını derinleştirdiğini kanıtlamaktadır. İşçilerin haftada 40 saat yerine 60 saat çalıştığı; iş sözleşmesinin feshinin kurallara bağlanması yerine tümüyle işverenin keyfine bırakıldığı; sendika, toplu sözleşme ve grev haklarının serbestçe kullanılması yerine bu hakların kullanılamaz hale geldiği toplumsal koşullar arasında fark olmadığı öne sürülebilir mi? Birinci durumda da emek sömürsünün devam ettiği ve çalışma ilişkisini düzenleyen kuralların (sosyal hakların) sistemin kendisini yeniden üretmesine hizmet ettiği gerekçe gösterilerek, bu koşulları sağlamak için mücadele etmenin gereksiz olduğu savunulabilir mi?

3. SONUÇ YERİNE: SOSYAL HAKLARIN ANALİZ ÇERÇEVESİ İÇİN ÖNERMELER VE BİR SORU

1. Kapitalist sistemde emeğin meta niteliğinin daraltılmasının elbette sınırları vardır. Emek sermaye çelişkisi gibi, işsizlik de, artı değer sömürüsü de, sosyal riskler de kapitalizmin yapısal öğeleridir. Ancak, özetlenen güncel Türkiye emek piyasası panoramasının da somutladığı gibi, toplumsal mücadelelerle dizginlenmiş kapitalizmle, “otantik kapitalizm” arasında, geniş toplum çoğunluğu için sözcüğün dar anlamı ile de yaşamsal anlam taşıyan, bu nedenle de dikkate alınması zorunlu olan bir fark bulunmaktadır.

2. İnsanı gerektiği zaman ve gerektiği gibi kullanılan bir metaya dönüştüren dizginsiz kapitalizmin yıkıcı sosyal etkileri, ücretlilerin iktisadi boyutta piyasaya mutlak anlamda bağımlı kılınmasıyla sınırlı değildir. Varlıksal güvencesizliğin derinleşmesi, toplumda yarım işsiz ve aç kalma korkusunu yaygınlaştırarak, ücretlilerin nesnel çıkarlarına yabancılaşmasını hızlandırmakta, siyasal ve ideolojik anlamda da bağımlılık ilişkilerini derinleştirmektedir. Ağırlaşan ve güvensizleşen yaşam koşulları ile birlikte toplumu saran korkunun ve karamsarlığın, geniş kitleleri, kökten dinci ve ırkçı-milliyetçi propagandaların etkilerine açık hale getirmesi, yalnızca bugün ve Türkiye’de gözlemlenen bir olgu değildir. Bahro’nun bu konudaki değerlendirmesini hatırlatan Altvater’in vurguladığı gibi, “Eşitlikçi taleplerin ve toplumsal yapıyı değiştirmeye yönelik hareketlerin güçlenmesi, asgari bir yaşamsal güvencenin varolmasını gerektirir. Piyasanın kuşatması altında hayatta kalma mücadelesi verenler, aynı zamanda eşitlikçi bir toplumun gerçekleşmesi mücadelesine katılamazlar” (Altvater, 2006b: 192).

3. Toplumsal anlamda insani güvenlik, insanın endişeden ve yokluktan özgürleşmesini ifade eder; insani güvenliğin vazgeçilmez ön koşulu ise, ekonomik ve sosyal güvenliktir. İnsanın ekonomik ve sosyal güvenliği ancak bu amacı güden kurumsallaşmış toplumsal yapıların sürekli faaliyetleri ile garanti altına alınabilir (Altvater, 2003: 3, 9). Kapitalist sistemde sosyal hakların işlevi, ücretlilerin piyasaya bağımlılığını sınırlayarak, asgari bir ekonomik ve sosyal güvenliğin sağlanmasıdır. Sosyal haklar aracılığıyla ücretli çalışanların varlıksal güvenliğinin ön koşullarının gerçekleşmesi, sistemin büyük toplum çoğunluğuna kapalı tuttuğu toplumsal ve siyasal katılma kanallarını da aralar. Bu etki son derece önemlidir; çünkü gerek aklın, gerekse ampirik Dünyanın gösterdiği gibi, fizik varlıklarını asgari düzeyde de olsa sürdürmelerini sağlayacak maddi koşullardan yoksun olan kitlelerin, toplumsal-siyasal yaşama bilinçli ve aktif olarak katılabilmeleri mümkün değildir.

4. Kapitalist sistemde, hukuk normlarının varlık nedeni, hiç kuşkusuz öncelikle ve esas olarak toplumsal sistemin yeniden üretimini garanti altına almaktır. Ancak özellikle ulusal ve uluslar arası toplumsal güç ilişkilerindeki değişiklikleri yansıtan *sosyal hukuk normlarındaki iyileşmelerin*, bağımlı çalışanların hareket alanlarını genişleten etkileri yadsınamaz. Başka ülkelerde olduğu gibi, Türkiye’de de toplumun politize olduğu, sendikal örgütlenmeyle birlikte emek eksenli örgütlenmelerin canlandığı, grevlerin ve muhalif toplumsal hareketlerin ivme kazandığı dönemler, kapitalist sömürünün ve baskının derinleştiği tarihler değildir. Tersine, özellikle sosyal hukuk alanında ve siyasal alanda görece bir demokratikleşmenin gerçekleştiği 1908, 1946 ve 1961 yıllarıdır. Entegrasyon tezinin argümanları doğru olsaydı; sosyal hukuk alanını da kapsayan görece demokratikleşme dönemlerinin değil; dizginsiz kapitalizme geri dönüşü ifade eden güncel koşulların toplumsal hareketleri canlandırması gerekirdi.

5. Ücretlilerin yaşam ve çalışma koşullarının iyileştirilmesi için sosyal hakları talep etmek, yalnızca ekonomik/acil/kısa vadeli talepler için mücadeleyi savunmak demek değildir; kapitalist sistemde devletin sınıfsal niteliğini göz ardı etmek anlamına da gelmez. Tersine günlük ekonomik ve sosyal çıkarların savunulması, uzun vadeli siyasal ideolojik çıkarların da gerçekten savunulabilmesi için ön koşuldur. “Toplumsal yapıda ve dokuda köklü değişikliklerin sadece “karar anında” gerçekleşmesi beklenemez. Kapitalizmi aşmaya dönük reformlarla toplumsal güç ilişkilerinde, erk ve mülkiyet yapılarında, bugün ve burada, süreç içinde gerçekleşebilir” (Brie ve Klein, 2004: 5).

6. Toplu sözleşme ve grev haklarını da içeren temel kolektif sosyal hak olarak sendika kurma ve sendikal faaliyette bulunma hakkının, ücretli çalışanlar üzerindeki toplumsal etkileri özellikle önemlidir; sosyal hakların ücretliler açısından işlevlerinin hiçbir şekilde yalnızca gelir bölüşümü alanındaki iyileştirmelere indirgenemeyeceğini açıklıkla gösterir. Bu sosyal hakkın kullanılmasını ifade eden sendikal mücadele ile çalışma koşullarında sağlanan her iyileşme, elde edilen her yeni kazanım, ücretlilerin sendikal mücadelelerine içeriden tanık olanların çok net gözlemledikleri gibi, işçilere varolan koşulları örgütlü güçleri ile değiştirebileceklerini gösterir. İşçilerin kendilerine dikte edilen koşullara boyun eğmesinin yol açtığı yılmılık ve teslimiyet, yerini özgüvene, örgütlü mücadeleye ve dayanışmaya inanca; daha ileri haklar için mücadele iradesinin güçlenmesine bırakır.

7. Kapitalizmi aşma hedefini reel politik hedeflerle birleştirmeyen soyut bir muhalif söylemin kitlelere ulaşması mümkün değildir; ayrıca bu yaklaşım, ön kabulleri ile kapitalizmin her şeye muktedir olduğunu ima etmesi ve siyasetin gücünü küçümsemesi nedeni ile teslimiyetçi bir öze sahiptir. Toplumsal eşitlik ve özgürlük yalnızca gelecek için değil, bugün de savunulması gereken ideallerdir. Bütün insanların en haklı ve insani özlemi olan daha iyi koşullarda çalışma ve yaşama talebi ile toplumsal eşitlik ve özgürlük idealleri arasındaki kopmaz bağı kuramayan; bu ikisinin diyalektik birlikteliğini bugünün verili Dünyasında da temsil edemeyen soyut bir muhalif söylem, ancak sözde ve sadece kendisi için radikal olabilir.

8. Neoliberal küreselleşme, sosyal hakları bir toplumsal kontrol ve meşruiyet mekanizması olarak tanımlayan anlayışın tek yanlı ve indirgemeci argümanlarını iyice zayıflatarak bu tezi savunulamaz hale getirmiştir. Entegrasyon tezini benimseyenler, 19. yüzyılın dizginsiz kapitalizmine geri dönüşü ifade eden emek piyasasındaki kuralsızlaşmalarla, özelleştirmelere, eğitim, sağlık ve sosyal güvenlik alanlarındaki bireyselleştirmeye, ticarileştirmeye karşı olduklarına göre, söylemleri farklı olsa da gerçekte sosyal hakları savunmuyorlar mı?

KAYNAKÇA

- Altvater, E.(2006a), Was heisst und zu welchem Ende betreiben wir Kapitalismuskritik, Abschiedsvorlesung am OSI FU Berlin, <http://www.lebenshaus-alb.de/mt/archives/003507.html>
- Altvater, E. (2006b), Das Ende des Kapitalismus, wie wir ihn kennen, Westfälisches Dampfboot, Münster.
- Altvater, E.(2003), Menschliche Sicherheit-Entwicklungsgeschichte und politische Forderungen, <http://www.polwiss.fu-berlin.de/osi/people/altvater/>
- Altvater, E. (1996), “Ist der Kapitalismus ohne Alternative?”, Neue Gesellschaft-Frankfurter Hefte, Febr. : 18- 25
- Arın T. (1997), “Sosyal hakların emek gücünün meta niteliği üzerindeki etkileri”, Kamu girişimciliği Sempozyumu, TMMOB, Elektrik Mühendisleri Odası Yay., İstanbul
- Bleses, P. (2001), “Wie die Leute den Wohlfahrtsstaat verändern”, W.Fricke (Edit.) Jahrbuch Arbeit und Technik 2001/2002 içinde Dietz Verl. Bonn: 247-254
- Boldt A. ve Metreveli S., (1985), “Wechselbeziehungen zwischen Arbeitswelt und anderen Lebensbereichen”, Bundesanstalt f. Arbeitsschutz (Ed.) Handbuch zur Humanisierung der Arbeit, Cilt :2, Dortmund, , s.1179-1204; s.1184.
- Brie M., Klein D.,(2004), in ihrem Beitrag 2. Wie: Die Wege–Revolution, Reform, Transformation;- marxistisch inspirierte Überlegungen- in Thesen zu einer internationalen Konferenz, www.rosaluxemburg.de. (Erişim: Nisan 2009).
- Däubler W.,(1986) Das Arbeitsrecht I. Leitfaden für Arbeitnehmer Rohwolt.
- Dembe A. E; Erickson J. B, vd., (2005), “The impact of overtime and long work hours on Occupational injuries and illnesses:new evidence from the United States” in: Occup Environ Med 62(9), s. 588-597.
- DİE, (1996), Türkiye İstatistik Yıllığı 1995.
- Esping- Andersen, G.E. (1990), The Three Worlds of Welfare Capitalism, Cambridge.
- Esping-Andersen, G. (1999), Social Foundations of Postindustrial Economies Oxford.
- Eurostat (2008), *Europa In Zahlen Eurostat Jahrbuch 2008*, <http://ec.europa.eu/eurostat> .
- Jens A. (2002), “Besser als sein Ruf“; WZB Mitteilungen 98, Dezember 2002 : 24- 28.
- Lehndorff, S., Jansen A., Kümmerling A., (2009), “Arbeitszeiten wieder so lang wie vor 20 Jahren”, in: IAQ-Report 2009-01, [www.iaq.uni-due.de/iaq-report/2009/report 2009-01.pdf](http://www.iaq.uni-due.de/iaq-report/2009/report%202009-01.pdf), (Erişim: Mayıs 2009).
- Lessenisch, S. (2000), “Soziologische Erklärungsansätze zu Entstehung und Funktion des Sozialstaats”, J. Allmendinger ve W.L. Mayerhofer (Edit), Soziologie des Sozialstaats içinde, Juventa, Weinheim: 39-78.
- Losovsky A.,(1975), Karl Marx ve İşçi Sendikaları, May Yayınları, 1. Basım.
- Mimmo Porcaro (2008), Arbeit und Leben, Zeitschrift Transform Europäische Zeitschrift für kritisches Denken und Politischen Dialog, 02/2008, s. 49-59.
- Most J., (1967), Kapital und Arbeit Ein populärer Auszug aus “Das Kapital” von Marx (original: 1876), Dietz Verlag, Berlin (Ost).
- Mütevellioglu N., (2006), “Sosyal Devlet Bireysel Özgürlükleri Sınırladı mı?”, Amme İdaresi Dergisi, Cilt 39, sayı: 3, Eylül, s. 23-45.
- Mütevellioglu N. ve Işık S.,(2009), “Türkiye’de Neoliberal Dönüşümün Emek Piyasası Üzerindeki Etkileri”, Küreselleşme, Kriz ve Türkiye’de Neoliberal Dönüşüm içinde. İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, s. 159-204.
- Mütevellioglu N. (2009), “Türkiye’de Çalışma Sürelerinin Uzaması ve İş Kazaları”, Mesleki Sağlık ve Güvenlik Dergisi, Türk Tabipler Birliği, Sayı: 32, s. 8-17.
- Nissen, S. (2002), Die Dialektik von Individualisierung und moderner Sozialpolitik; Arbeitsbericht des Instituts für Soziologie Nr 28(5/2002) <http://www.sozio.uni-leipzig.de>.

- Oppolzer, A., (2004), “Arbeitszeit und Gesundheit”, Referat auf dem Workshop, Rolle der Arbeitszeit im Gesundheitsschutz, Berlin; http://arbeitszeit.verdi.de/material/data/Referat%20Oppolzer_Arbeitszeit_u_Gesundheit (Erişim: Őubat 2009).
- OECD (2008), *Employment Outlook*.
- Polanyi, K. (2000), *Büyük Dönüşüm* (Çev: A.Buğra), İletişim, İstanbul
- Schmid J.,(2002), *Wohlfahrtstaaten im Vergleich*, 2. Bası, Leske und Budrich, Opladen.
- Schmidt M.G., (1998), *Sozialpolitik in Deutschland, Historische Entwicklung und internationale Vergleich*, Opladen.
- Semmer, N., Baillod, J. vd. (1995), “Kürzere Arbeitszeiten führen zu höherer Produktivität”, *Management Zeitschrift* 64, 6; 59–65. Spurgeon A., 2003, “Working time: its impact on safety and health”, Geneva, ILO, <http://www.ilo.org/public/english/protection/condtrav/publ/wtwo-as-03.htm>, (Erişim: Őubat 2009).
- Talas C. (1968), “Türkiye’de Ekonomik ve Sosyal Haklar,” Türkiye’de İnsan Hakları Semineri(9-11 Aralık 1968) Tebliğler, Tartışmalar, Ankara Üniversitesi yay. No:256, Ankara, 1970, S. 217-233.
- Talas C. (1979), “Bir insan hakkı olarak Sendika hakkı ve uluslararası belgelerde yeri ve önemi”, TODAİE, İHADM., İnsan Hakları Yıllığı, 1979, S.36-63
- TİSK, (1999), *Çalışma Hayatında Esneklik*.
- TİSK, (2008), TİSK İşgücü Piyasası Bülteni 2008, http://www.tisk.org.tr/isveren_sayfa.asp?yazi_id=2381, (Erişim:Haziran 2009).
- TÜİK, (2007), *Türkiye İstatistik Yıllığı 2006*.
- Vobruba, G. (2002a), *Freiheit und soziale Sicherheit; Arbeitsbericht des Instituts für Soziologie Nr 29(8/2002)* <http://www.sozio.uni-leipzig.de>.
- Vobruba, G. (2002b), *Die sozialpolitische Selbstermöglichung von Politik; Arbeitsbericht des Instituts für Soziologie, Nr 30(8/2002)*, <http://www.sozio.uni-leipzig.de>.
- Winker R.,(2007), *Auswirkungen verlaengerter Normalarbeitszeit auf das Unfallrisiko*, in:Grundlagen zur arbeitsmedizinischen Beurteilung von Arbeitszeitregelungen, Österreichische Gesellschaft für Arbeitsmedizin, Wien, www.gamed.at/fileadmin/pdf/Dokumente/Leitfaden_Arbeitszeit.pdf (2007) (Erişim: Nisan 2009); s.12
- www.tuik.gov.tr
- Yeldan Erinç, (2009), *Finans Çağında Eklemlenme Kalıpları: Neoliberal Küreselleřmenin Çevresel Bir Ekonomisi Olarak Türkiye Örneği, Küreselleşme, Kriz ve Türkiye’de Neoliberal Dönüşüm içinde*. İstanbul Bilgi Ü. Yayınları, s. 129-158.
- Yükseler Z.; Türkan E. (2007), *Türkiye’de Hane halkı: İşgücü, Gelir, Harcama ve Yoksulluk Açısından Analizi*, Türkiye Ekonomi Kurumu, Tartışma Metni 2007/4, <http://www.tek.org.tr>, (Erişim: Kasım 2008).